

KRONIKA

ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE ■ LIX 2015 ■ PL ISSN 0029-8514

XXVII Convegno internazionale
Viaggio e comunicazione nel Rinascimento
(Chianciano Terme – Pienza, 16-18 lipca 2015 r.)

Konferencję zorganizował Istituto Studi Umanistici F. Petrarca, a obrady toczyły się w Termach im. Federica Felliniego w Chianciano-Chiusi oraz w budynku Ex Conservatorio w Pienzy. Podczas konferencji wygłoszono 43 referaty, z których tylko dwa: Bruna Lavilatte (Tours) i Piotra Salwy (Stacja PAN, Rzym) dotyczyły komunikacji. Pierwszy z badaczy zainteresował się szczególnym sposobem komunikowania, a mianowicie pismami sztyfrowanymi Rabelais, Bodina, Cardana, Della Porta i Blaise'a de Vigenères; drugi zaś skupił się na zagadnieniu wielojęzyczności w kulturze Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI w., gdzie obok siebie występowały i współistniały takie języki jak: polski, niemiecki, ale także włoski, rosyjski, jidysz, hebrajski i – oczywiście – łaciński.

Autorzy większości pozostałych 41 wystąpień dotykali zagadnienia podróży podejmowanych zarówno z powodów osobistych, jak i motywowanych aktywnością polityczną. Laura Saccardi (Università di Firenze) zanalizowała tematykę listów w *volgare* i łacińskich, pisanych przez urzędników pierwszej kancelarii we Florencji w latach 1444-1446. Franco Buzzi (Biblioteca Ambrosiana, Mediolan) mówił o misji Mikołaja z Kuzy w Niemczech (jako legat papieski został tam wysłany, aby zacieśnić stosunki między Kościołem a książętami niemieckimi) w okresie od 1451 do 1452 r., w świetle wydanych przez niego dekretów. Okoliczności podróży Lukrecji Borgii (wraz z orszakiem liczącym 1500 osób) z Rzymu do Ferrary przedstawiła Julia Benavent (Universitat de València). Podróż Marii di Guisa ze Szkocji do Francji (1550-1551) była przedmiotem wystąpienia Marii José Copeiras Aguilar (Universitat de València), a wyprawy ambasadorów weneckich omówił Massimo Galtarossa (Università di Padova). Luciano Patetta (Politecnico di Milano), na wybranych przykładach z twórczości Laurany, Filippa Brunelleschiego, Giuliana da Maiano, Rafaela, Sansovina, pokazał, że w rzeczywistości renesansowi architekci włoscy, związani często z konkretnymi miastami, niewiele podróżowali (z wyjątkiem Michelozza, Leona Battisty Albertiego, Giuliana da Sangallo, Andrea Palladia i Vincenza Scamozziego). Na osobie Leonarda da Vinci i relacji między rzeczywistością a wyobraźnią w jego projektach podróży skoncentrował się Marco Versiero (Istituto di Scienze Umane, Neapol). Jeśli chodzi o podejmowane z powodów osobistych podróże Włochów do różnych krajów Europy, to Manfred Lentzen

(Westfälischen Wilhelms-Universität Münster) omówił wyprawę Eneasza Sylwiusza Piccolominiego do Niemiec na podstawie jego *Germani* (powstałej w 1457-1458), koncentrując się na zawartym w niej obrazie narodu. *Oratio ad Augustissimum Principem Maximilianum* wygłoszoną w Innsbrucku w 1494 r. przez Pandolfa Collenuccia zaprezentował Giovanni Rossi (Università di Verona). Anna Andolfato (Universitat de València) zajęła się wyprawą prawnika Nicolò Bellonego, senatora z Mediolanu i przyjaciela rodu Granvelle na dwór w Nancy. Gianluca Masi (Università di Firenze) omówił ekspedycje podróżników tokańskich w XVI w. na Bałkany, do Polski, Siedmiogrodu i Mołdawii. Ucieczki Filipa Buonaccorsiego z Rzymu do Polski po rozwiązaniu Akademii Rzymskiej Letusa dotyczył referat Attilia Grisafiego (Università di Palermo).

Część wystąpień odnosiła się do podróży Europejczyków na Półwysep Apeniński. O Hiszpanach, a w szczególności o Gonzalo Fernándezie de Oviedo – uważnym obserwatorze włoskiej rzeczywistości – traktował Alvaro Alonso (Universitat de Madrid). François Roudaut (Université de Montpellier) przedstawił odczytaną z rękopisu relację z podróży Francuzów do Golfo di Pozzuol w roku 1568. Richard E. Keatley (Georgia State University) zainteresował się różnymi zapiskami francuskich podróżników z końca XVI w. dotyczącymi obszarów wiejskich, w których podkreślano ich dzikość i położenie geograficzne, a ponadto stylizowano ich opisy na modłę Arkadii starożytnych. Mirosław Lenart (Uniwersytet Opolski) skoncentrował się na szesnastowiecznych podróżnikach z Polski, wykorzystujących wyprawy do promocji rodzimej kultury w Italii (zwłaszcza w Padwie i na terytorium Wenecji). Fiona Lejosne (École Normale Supérieure de Lyon) zaprezentowała *Navigazioni et viaggi* Giovanniego Battisty Ramusia jako traktat polityczno-ekonomiczny. O obrazie Orientu w pismach 'Abd al-Razzaq Samarqandiego (zm. 1483) mówiła Valeria Piacentini Fiorani (Università Cattolica del Sacro Cuore, Mediolan), a o wizji Azji w *Cosmographia* Pio II – Clara Fossati (Università di Genova), która udowodniła, że korzystał on zarówno ze źródeł klasycznych, jak i opisu podróży Niccolò de' Conti (w wersji pióra Poggia Braccioliniego). Odległą cywilizację japońską odkrył podczas swoich długich podróży w latach 1573-1606 Alessandro Valignano i jego relacje przedmiotem swojego referatu uczynił Roberto Osculati (Università di Catania).

Podróże, które stają się okazją do refleksji autobiograficznych, przestudiował Stefano Pittaluga (Università di Genova) na podstawie wybranych hodoeporiconów. Laura Piras (Università di Sassari) skoncentrowała się na listach Petrarke jako na świadectwie poszukiwania przez niespokojnego wędrowca samego siebie i obrazie duszy do samej siebie powracającej. Jean-Louis Charlet (Université d'Aix-Marseille) pokazał, w jaki sposób rozmaite poziomy opowiadania przenikają się w autobiografii, na poły realnej, na poły zmyślonej, Gianantonio Campana zawartej w opisie jego niebezpiecznej podróży ze Sieny do Perugia. Diariusz Michela de Montaigne o wyprawie

do Italii przez Szwecję i Niemcy (1580-1581) zainspirował wystąpienie Serge'a Stolfa (Université de Grenoble).

Część referentów mówiła o metaforycznych pojęciach podróży. Martina Damiani (Odbojkaśnice Sveučilišta Jurja Dobrile, Puli) pokazała, w jaki sposób Ariosto i inni twórcy nawiązywali do Dantego w opisach podróży pozaziemskiej. O poróżach w elegiach Tita Vespasiana Strozzięgo, stwarzających okazję do snucia wątków autobiograficznych i dawania opisów zmyślonych wypraw, mówiła Béatrice Charlet-Mesdijan (Université d'Aix-Marseille). Étienne Wolff (Université Paris Ouest Nanterre La Défense) zanalizował *Adagia* Erazma z Rotterdamu jako przykład podróży do innych tekstów klasycznych. Manuela Martellini (Università di Macerata) zajęła się opisami podróży w czterech powieściach renesansowych (Jacopa Cavicea, Lodovica Corfina, Niccolò Franco, Lorenza Selvy). Związków słowa z obrazem dotyczył referat Joanny Pietrzak-Thebault (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa). Porównała ona ilustracje do *Orlando furioso* w edycji Vincenza Valgrisiego (1556) ze współczesnymi im materiałami kartograficznymi. Alessandra Tarabochia (Università Cattolica del Sacro Cuore, Mediolan) powróciła do tematu podróży do świata-labiryntu.

O podróżach w wymiarze religijnym, tzn. głównie o pielgrzymkach do Ziemi Świętej i o ich powodach, nie zawsze religijnych, wspominał Maurizio Pegrari (Università di Verona), omawiając wyprawy kupców florencyckich. Renzo Marzorati (Università Cardinale Colombo, Mediolan) przedstawił pielgrzymkę do Jerozolimy kanonika Pietra Casoliego (1494), Niccolò Terza d'Este, Fabrięgo, Roberta Sanseverina i innych. Sandra Ducic Collette (Bruxelles) zaproponowała odczytanie spuścizny Dantego jako wizerunku wygnania rozpoczynającego się od narodzin pielgrzyma. Rocío Gutierrez Sumillera (Universitat de València) zwrócił uwagę, że w utworze *The Scholemaster* (1570) angielski humanista Roger Ascham odradzał podróże do Italii. Uważał je za szkodliwe z powodu panującego na Półwyspie Apenińskim powszechnego zepsucia.

Trzy referaty dotyczyły podróży w sensie duchowym, do wnętrza samego siebie. O takich ekspedycjach filozofów – na podstawie encyklopedii i traktatów z zakresu filozofii naturalnej pióra m.in. Campanelli, Bruna, Patriziego – mówiła Anna Laura Puliafito (Universität Basel). Anna Bettoni (Università di Padova) skoncentrowała się na opisach życia jako podróży w poezji francuskich protestantów. O podróżach duszy szukającej Boga traktował Alessandro Ghisalberti (Università Cattolica del Sacro Cuore, Mediolan) na podstawie *Castello interiore* św. Teresy z Ávili.

Podróże w przeszłość w celu odnalezienia śladów minionych czasów w okolicy Ostia Antica, podejmowane podczas prac archeologicznych przez Pio II w 1463 r., były tematem wystąpienia Ettore Janulardo (Università La Sapienza, Rzym).

O wędrówkach nie tylko osób, lecz także rękopisów wspominał Claudio Bevegni (Università di Genova). Opowiadał on o manuskryptach

Arystofanesa (głównie o komedii *Plutos*) krążących między różnymi częściami Europy dzięki humanistom takim jak Guarino Veronese, Giovanni Aurispa i inni.

Jak co roku, część wystąpień dotyczyła dawnej muzyki. Myriam Jacquemier (Université de Toulon) skoncentrowała się na komentarzu Francesca Zorziego zamieszczonym w *De harmonia mundi* (1525) i przetłumaczonym na francuski przez Guya Le Fèvre de la Boderie (1578), i wykazała, że pojmował on muzykę jako rodzaj pielgrzymki duszy do Boga. Consuelo Picchi (Mediolan) zaprezentowała zaś twórczość muzyczną i postać podróżnika – kosmopolity Orlanda di Lasso.

Obrady zakończył koncert zespołu L’Aura Soave, który odbył się w katedrze w Pienzy. Temat przyszłorocznego kongresu będzie dotyczył miasta i wsi w kulturze renesansu.

Jean-Louis Charlet

Université d’Aix-Marseille

Tł. *Marta Wojtkowska-Maksymik*

“Renaissance in the Borderlands. Cultures of Humanism
in the Polish and Ottoman Empires”, University of Warsaw,
Poland, 10-11 December 2014

The Council of Constance (1414-1418) was the scene of important events, including the resolution of the Great Schism, the trial and execution of Jan Hus, and the creation of Paulus Vladimiri's "just war" doctrine, which had ramifications that reached far beyond the scope of the Papacy and East Central Europe. A lesser-known impactful outcome was the initiation of Polish-Ottoman diplomatic relations. When King Sigismund of Hungary sent a letter from the Council to King Ladislaus Jagiello (Władysław Jagiełło) requesting military aid in the face of growing Ottoman power, the Polish king declined, electing, rather, to send Jakub Skarbek of Góra and an Armenian courtier named Grzegorz to Sultan Mehmed I in order to broker a peace with Hungary. The mission was a success. Thus began the official political interactions between the Kingdom of Poland and the Ottoman Empire, an event that had formative ramifications for the balance of power in East-Central Europe and the Black Sea region into the modern era.

In 2014, politicians and academics around the world celebrated the 600th anniversary of the establishment of Polish-Turkish relations. This acknowledgement may be ahistorical given the momentous political and social changes experienced in Europe and the lands of the former Ottoman Empire since Jakub Skarbek and Grzegorz the Armenian presented themselves to Mehmed I in 1414. The occasion, however, has generated a fresh wave of interest in Polish/Turkish historical relations and given numerous opportunities for scholars to meet and ponder the significance of this long relationship. On 10 and 11 December 2014 the Faculty of "Artes Liberales" of the University of Warsaw hosted an international interdisciplinary conference organized by Giancarlo Casale (McGill University) and Valentina Lepri (University of Warsaw), co-sponsored by the Harvard University Center for Italian Renaissance Studies. The conference was entitled "Renaissance in the Borderlands: cultures of humanism in the Polish and Ottoman Empires." Participants agreed that the event was remarkable not only due to the diligence of the hospitable and professional body of organizers but also due to the cohesive scope of its academic aims.

Researchers in different fields within the humanities vacillate between various methodological and chronological frameworks that allow one to interrogate the concept of "Borderlands." In the case of Polish-Ottoman studies, many are consciously or unconsciously drawn to this subject because there was a physical historical space that was shared by these two polities: borderlands in the simplest sense. At its greatest extent, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Ottoman Empire maintained a vast border that stretched some 1000 kilometers over the Pontic Steppe and west into the

heart of Central Europe, encompassing the territory in the modern nations of Ukraine, Moldova, Romania, Slovakia, Hungary, and Poland. Client polities in the Crimean Khanate, Moldavia, and Wallachia were joined by highly autonomous frontier societies in the Budjak and among the growing power of the Cossacks in the Polish territory as independent actors as well as go-betweens for Polish-Lithuanian and Ottoman social and political structures – a recurring theme throughout the conference. Several presentations also explored the activities of less populous groups such as Italians that fled to Poland from the inquisition or the local Armenian population of Poland that acted as key interlocutors and generators of cultural material that linked these neighboring societies.

Five thematic panels met over a two-day period exploring humanistic themes of Polish-Ottoman historical relations, including geography and physicality; travel and heresy; the mediation of the frontier through language and architecture; images of the frontier in literature and politics; and the role of the Turkish “other” in Polish humanistic thought. A lively discussion during the closing roundtable focused on the notion of Empire and the study of physical and intellectual Borderlands, the discussion that the organizers hoped to engender with the conference’s provocative title. Given the interdisciplinary nature of the conference, the studies presented were informally grouped in this summary as inquiries of physicality; intellectualism; and the role of go-betweens that served as vehicles and generators of humanistic culture that bridged the spaces of the Polish-Ottoman borderlands during the Renaissance.

Both Poland-Lithuania and the Ottoman Empire considered their shared periphery to be a particularly dangerous place. Indeed, recurring fixation on violence or the threat of violence centered in the borderlands has driven past scholarship. Both Poland as the *Antemurale Christianitatis* (Bulwark of Christianity) and the *Memâlik-i Mabrûse* (The Well-Protected Domains) of the Ottoman Empire have been portrayed in the past as incompatible neighbors, or at best as unlikely allies in struggles with regional expansionist powers. Probing a bit deeper, keynote speaker Dariusz Kołodziejczyk (University of Warsaw) recalled to attendees that, in the long run, the Polish-Lithuanian and Ottoman power holders maintained an unusually satisfactory official relationship. This developed in the face of the challenges posed by the geopolitical milieu they shared with the Habsburgs/Hungary, Muscovy, Venice, and the Safavids, through fairly unique “eternal” peace accords, periods of cooperation and co-dominium in the borderlands and repeated attempts to demarcate their borders.

Called the *dzikie pola* (Wild Fields) by Poles and Ruthenians and the *Deşt-i Kıpçak* (Kipchak Wasteland) by Ottomans, these borderlands hosted multiple coinciding and overlapping frontiers, the existence of which had sweeping ramifications for the history of Europe and the Islamic world: confessional (Christian/Muslim, Latin/Orthodox, Jewish), political (republic/

dynastic empire, and also satellite and semi-autonomous polities – Cossack and Tatar), subsistence methods (settled agriculturalism/pastoral nomadism), and environmental (deciduous forest/steppe). Katharina Natalia Piechocka's (Harvard University) paper reminded us that the geographical ordering of this space was not always a simple matter for the powers that be, for whom places such as Crimea may have appeared as an island or a peninsula, an issue related to developing contemporary geographical and intellectual world views. This was a political, ideological frontier ruled by a hereditary monarch, the Ottoman Sultan, and a developing *forma-mixta* republic in the form of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The significance of this was emphasized by Danilo Facca's (Polish Academy of Sciences) study of Stanisław Orzechowski's anti-Turkish orations as a product of Italian humanism and the place of such literature in the creation of an image of Poland not as an outpost of republicanism, but rather as an island.

This borderland was exceptional not only due to its length as well as its extreme depth, which stretched if not physically, then intellectually to the distant imperial centers of the Sublime Porte and Cracow/Warsaw. The notion of physical borderlands was further complicated by attending scholars through explorations of non-physical intellectual spaces related to or shared by Polish and Ottoman societies during the Renaissance. Joanna Kostyło (British School at Rome) began this train of thought by looking at the role of Italian physicians as disseminators of medical knowledge, scientific and technological innovation as well as their involvement in local religion and politics in Poland and the Ottoman Empire. Nicole Kancal-Ferrari's (Şehir University) study of the *Demir Kapı* (the Great Portal, also known as the Iron Gate) of the Crimean Khans, a baroque edifice in the palace at Bahçesaray, presented an inquiry into the movement of concepts related to the physical Renaissance in the Polish-Ottoman borderlands.

Panelists Baki Tezcan (UC Davis), Jacek Bielak (University of Gdańsk), Valentina Lepri (University of Warsaw), Pasquale Terracciano (Scuola Normale Superiore di Pisa), Giancarlo Casale (McGill University), and Michał Wasiucionek (European University Institute) reminded us that the Polish-Ottoman borderlands were the locus of confessional frontiers. The multiconfessionalism of both polities and accompanying instances of trans-imperial subjecthood between neighbors gave rise to a genus of versatile individuals with complex identities like Ali Ufki Bey/Adalbertus Bobovius, Martin Gruneweg, Domenico Mora, Bernardino Bonifacio d'Oria, Salih Celalzade, and Miron Costin. Their experiences in and perspectives of both Polish and Ottoman society, mediated by their connections to Renaissance humanism, provide us with the raw material with which we can begin to understand the connections between these neighboring polities.

The short diplomatic episode of the first Polish embassy to the Ottoman Empire in 1414 was portentous. The local geopolitical rivalries, the private initiative of frontier notables, and the role of local minority populations

as “trans-imperial” go-betweens that provided the impetus for this initial political interaction would remain central to the dynamic relations between Poland and the Ottoman Empire over the next six hundred years. Renewed interest in this topic, fostered by the initiative of scholarly bodies like Faculty of “Artes Liberales” of the University of Warsaw, will surely lead to a deeper understanding of renaissance humanism in the broader sense, and Polish-Ottoman relations in particular. The conference organizers are currently planning to feature the works of the scholars who participated in the “Renaissance in the Borderlands” in an upcoming publication and other projects related to this topic.

Michał Polczyński

Georgetown University, Washington D.C.

Spotkanie grupy badawczej „Confessio im Konflikt.
Religiöse Selbst- und Fremdwahrnehmung im 17. Jahrhundert”
(Rzym, 25-28 sierpnia 2015 r.)

W dniach 25-28 sierpnia 2015 r. w Niemieckim Instytucie Historycznym w Rzymie odbyło się spotkanie inaugurujące działalność grupy badawczej „Confessio im Konflikt. Religiöse Selbst- und Fremdwahrnehmung im 17. Jahrhundert”. Celem działalności koła, finansowanej przez Deutsche Forschungsgemeinschaft w ramach programu wspierającego integrację środowisk naukowych („Wissenschaftliche Netzwerke”), jest analiza szeroko rozumianych tekstów wyznań protestanckich oraz kontrowersji towarzyszących ich istnieniu. „Confessiones” pełniły w epoce nowożytnej różne funkcje: od indywidualnego wyznania wiary, przez identyfikację i apologię grupy, po odgraniczenie od innych konfesji. Szczególne miejsce zajmowała w XVII w. myśl ireniczna, proponująca zniesienie ostrych dystynkcji między wyznaniami i wzbudzająca bardzo żywe polemiki.

W konferencji zorganizowanej przez Andrzeja Badeę (Rzym), Monę Garloff (Stuttgart) i Christiana Witta (Wuppertal), poświęconej problemom irenizmu i procesom odgraniczania konfesyjnego, wzięło udział dziesięciu badaczy z Niemiec, Włoch i Polski. Po powitaniu przez przedstawicieli DHI warsztaty otworzył Christian Witt, który sformułował główne zadania stojące przed grupą badawczą, przywołując przykłady Davida Pareusa i innych ireników z Palatynatu. Następnie członkowie grupy zaprezentowali swoje projekty badawcze. Malte van Spankeren (Erfurt) zajął się wizerunkiem Turków w polemikach teologów luterańskich połowy XVII w. (*Die bösen Zwillinge – Türkentopik und konfessionsspezifische Selbstwahrnehmung im orthodoxen Luthertum um 1650*). Nawiązując do badań i ustaleń Thomasa Kaufmanna, postawił tezę o „turkizacji” przeciwników konfesyjnych jako celowej strategii polemicznej. Do koncepcji „turkizacji” odniósł się także Tobias Weißmann (Rzym), przedstawiając problematykę publicznych uroczystości upamiętniających zwycięstwa militarne odnoszone nad Portą Otomańską w latach 1683-1699 (*Chiesa trionfante vs. Luna ottomana depressa. Selbst- und Feindbilder in der römischen Festkultur während des Großen Türkenkriegs*). Kai-Ole Eberhardt (Münster) omówił wyniki swoich badań nad nowożytnym kartezjanizmem, rozwijającym się w drugiej połowie XVII w. w Niderlandach. Analizując przykład Hermanna Alexandra Röella (1653-1718) i jego komentarza do Katechizmu Heideberskiego, Eberhardt wskazał na istotne elementy kartezjańskiego rozumienia religii i pobożności. Poza XVII w. sięgał referat Maren Bienert (Getynga), która ukazała interpretacje wojny trzydziestoletniej w myśli teologów schyłku XIX i początku XX w., takich jak Ernst Troeltsch, Karl Holl czy Emanuel Hirsch (*„Entfesselte Christentümer” (J. Lauster). Der Dreißigjährige Krieg als Gegenstand theologischer Reflexion*).

Zwieńczeniem dnia był wykład Martina Gierla (Monachium/Getynga) poświęcony powstaniu i ewolucji pietyzmu oraz polemikom jej towarzyszącym (*Der Pietismusstreit als Kirchenreform*). Uznany badacz tego zjawiska przedstawił we wstępie modelowy przebieg kontrowersji teologicznej. Następnie scharakteryzował rozwój teologii pietystycznej od jej początków w pismach Jana Arndta, przez dzieła Filipa Jakuba Spenera, po pisma i działalność Augusta Hermanna Franckego oraz Gotfryda Arnolda. Rozwojowi myśli pietystycznej towarzyszyły nieustanne debaty, które, wedle Gierla, przebiegały w trzech fazach: w pierwszej tworzone zarysy teologiczne, w drugiej – systematyzowano dorobek teologiczny, a w trzeciej – historyzowano spór.

Podczas drugiego dnia obrad toczono dyskusje nad artykułami, w których w ostatnich latach zaproponowano nowe ujęcia kwestii wyznaniowych w epoce nowożytnej. Wśród autorów omawianych tekstów znaleźli się Arndt Brendecke, Philippe Büttgen, Carlo Ginzburg, Wolfgang Reinhard czy Barbara Stollberg-Rilinger. Do powracających tematów należały kwestie: specyfiki XVII w. wyznaczanej przez procesy biurokratyzacji czy formalizacji, definicji i znaczenia tekstów wyznaniowych, roli odgraniczania konfesyjnego oraz zacierania różnic religijnych. Następnie uczestnicy konferencji wysłuchali prelekcji Christophera Voigta-Goya (Moguncja) o przekładach na język niemiecki dzieł angielskich teologów i etyków XVII w., takich jak William Ames czy Joseph Hall (*Protestantischer Moraltransfer. Deutsche Übersetzungen englischer Ethiken im 17. Jahrhundert*). Wiele tłumaczeń wykonywanych przez luteranów, a wydawanych m.in. w Norymberdze, powstało w związku z działalnością towarzystw naukowych, jak Fruchtbringende Gesellschaft. Przekłady odzwierciedlały zainteresowania luterskich elit intelektualnych i służyły także polemice konfesyjnej.

Ostatni dzień warsztatów poświęcono kwestiom organizacyjnym, wśród których ważne miejsce zajęło planowanie następnego spotkania w Berlinie, w październiku 2016 r. Grupa przygotowuje stronę internetową informującą o minionych i dalszych aktywnościach. Jest także zainteresowana podjęciem współpracy z partnerami z całej Europy.

Maciej Ptaszyński

Instytut Historyczny, Uniwersytet Warszawski